

9. Коваль М.В. 1941-й рік. Проблеми історичної пам'яті [Текст] / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 69-91.

10. Коваль Михайло Васильович. Некролог [Текст] // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 151-152.

11. Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком [Текст] / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: Вид-во «Наукова думка», 2007. – 528 с.: іл.

Любов ЛЕГАСОВА

МИХАЙЛО КОВАЛЬ ЯК ПОДВИЖНИК МУЗЕЙНИЦТВА

Схарактеризовано науковий шлях Михайла Васильовича Ковалю на ниві військово-історичного музейництва; висвітлюється його внесок у діяльність Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років».

***Ключові слова:** Михайло Васильович Коваль, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років».*

Author determined scientific way Michael V. Koval in the field of Military-Historical Museum highlights its contribution to the Memorial complex «The National Museum of the Great Patriotic War of 1941 - 1945 years.»

***Key words:** Michael V. Koval Memorial complex «The National Museum of the Great Patriotic War of 1941 - 1945 years.»*

Серед когорти відомих українських дослідників Другої світової та Великої Вітчизняної війн чільне місце належить Михайлові Васильовичу Ковалю. Його наукові праці вирізнялися новими методологічними підходами у висвітленні історії воєнної доби, переосмисленням її широкого подієвого тла, актуалізацією замовчуваних радянською історіографією проблем. Про життєвий і творчий шлях знаного історика розповідають різноманітні біобібліографічні розвідки, а його значний науковий доробок активно використовується в сучасному вітчизняному історіографічному процесі.

У цій статті ми хотіли б звернути увагу на внесок М.В. Ковалья у музейну справу та окреслити його діяльність на посаді наукового консультанта Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років».

Узагальненим підсумком усіх видів роботи наукового колективу Меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» (назва музейної інституції до червня 1996 р. – Авт.), найважливішою складовою музейної практики стала головна експозиція музею, створена в 1994 – 1995 рр. до 50-річчя визволення України від гітлерівських загарбників та 50-річчя Перемоги. Понад два роки відповідно до наукової концепції, розробленої співробітниками музею спільно з науковими співробітниками Інституту історії України НАН України, керівниками та активістами організацій ветеранів, представниками громадськості йшла підготовка нової експозиції, яка 22 вересня 1994 р. була прийнята Колегією Міністерства культури України. 7 жовтня 1994 р. експозиційні площі Меморіалу були урочисто відкриті. Наступні півроку відбувалося вдосконалення експозиції, підвищення її емоційно-пізнавального рівня. Важливу роль у розробці наукової концепції експозиції, у побудові її тематичних вузлів відіграв і доктор історичних наук, професор, завідувач відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАН України М.В. Коваль. Саме в цей період Михайло Васильович активно зацікавився специфікою суто музейної роботи, став комбінувати теоретичні надбання історичної науки з практикою музеєзнавства. Зрештою, 28 листопада 1994 р. він написав заяву з проханням зарахувати на посаду наукового консультанта (за сумісництвом). 30 листопада 1994 р. наказом № 668 Меморіального комплексу М.В. Коваль зарахований на посаду. 1 грудня 1994 р. приступив до виконання своїх нових обов'язків. Так розпочався музейний стаж Михайла Васильовича [10].

До музею М.В. Коваль прийшов уже відомим ученим, доктором історичних наук, професором, який мав за плечима 6 індивідуальних

монографій, 8 брошур, близько 30 колективних монографій і понад 250 наукових, науково-популярних і публіцистичних праць з історії України періоду Другої світової і Великої Вітчизняної війн [10].

Відразу ж Михайло Васильович Коваль поринув у бурхливе музейне життя. Дослідник із зацікавленістю, продукуючи нові ідеї та втілюючи здобутки історіографії, бере активну участь у розробці концепції нової експозиції, консультує та рецензує виставкові проекти, наукові роботи музейників, щедро ділиться своїми енциклопедичними знаннями. Дуже швидко опанував він суто музейну специфіку, з розумінням і щирою повагою ставився до важкої музейної праці [14].

Як зазначалося вище, В.М. Коваль надзвичайно багато згенерував удалих науково-практичних пропозицій для головної експозиції Меморіалу, виступив її головним рецензентом. Наприкінці 1994 р. схвальна рецензія на оновлені експозиційні площі була надрукована на шпальтах «Українського історичного журналу» у співавторстві з О.С. Артемовим [1]. Зокрема, в ній констатовалося: «... У нинішніх реаліях, коли офіційна історіографія Великої Вітчизняної війни, яка базується на марксистсько-ленінській ідеології, де-факто зруйнована, а нової ще немає, в ідеологічному та історіографічному вакуумі єдиний в Україні музей історії війни є, по суті, тією громадською інституцією, що покликана із сучасних позицій на основі документальних матеріалів задовольняти потяг до правдивої інформації широких мас населення, людей різного віку, соціального становища, політичних поглядів, особливо молодих, спантеличених великою кількістю й традиційних псевдонаукових і найновіших фальшивих тлумачень та версій про минулу війну. Вони шукають слово правди про неї і, можливо, вперше знайшли його у новій експозиції Меморіалу на дніпрових схилах. Це істина, проти якої важко заперечити... На закінчення підкреслимо, що оновлена експозиція музею історії Великої Вітчизняної війни в основному відповідає сьогоднішньому етапу наукової вивченості цієї проблематики...» [1]. Продовжуючи цю тему, в серпні 1995 р. в одному з інтерв'ю М.В. Коваль зазначав: «...Творчий колектив музею, усвідомлюючи своє значення у

збереженні історичної пам'яті народу, багато зробив для докорінного оновлення експозиції музею... Відвідувач, завдяки оновленій експозиції, має можливість ознайомитися з новими матеріалами, що довгі десятиліття замовчувалися і які вносять кардинальні зміни в уявлення сучасників... Повсюдно експонати вдало відображають основний лейтмотив війни – поєднання трагічного та героїчного» [12]. Надзвичайно високо вчений оцінив і прогресивні методики експозиційного показу та емоційний ефект художніх образів і композицій [12].

Михайло Васильович позитивно оцінював роботу всіх наукових структурних підрозділів Меморіального комплексу. Так, наприклад, у своєму відгуку від 14 вересня 1997 р. на роботу науково-дослідного відділу з вивчення бойових шляхів частин і з'єднань і подвигів Героїв Радянського Союзу, які воювали в Україні, він писав: «Пошуково-аналітична та узагальнююча робота відділу, на мій погляд, ведеться в правильному руслі, відповідно до сучасних, передових вимог історичної науки. Про це свідчать, по-перше, орієнтація на поглиблене й об'єктивне розкриття народного характеру війни проти фашистського агресора і, по-друге, наявні здобутки, що вже досягнуті. Колективові науковців удалося, долаючи великі труднощі, зібрати основні статистичні матеріали, що дозволяють, з одного боку, створити уявлення про роль «українського» відтинку радянсько-німецького фронту як вирішальної ділянки не тільки цього фронту, а й усього театру воєнних дій. З другого боку, важливою є робота із збору статистично-демографічних даних про Героїв Радянського Союзу та повних кавалерів ордена Слави. У цьому зв'язку нагадаємо, що в Україні подібна підсумкова робота більше ніде не проводиться...Щодо картотек на Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, повних кавалерів ордена Слави, то й ця робота є перспективною, оскільки є можливість, зібравши якнайповніші демографічно-статистичні дані про цю категорію учасників війни (воїнів Червоної армії, партизанів-підпільників, трудівників тилу) й визначивши їхній соціальний, статевий, національний, освітній, професійний стан, дати соціологічний «зріз»

всього воєнного покоління, створити унікальний колективний образ народу-Переможця. Таке «надзавдання», думається, по плечу науковцям Меморіального комплексу. Така праця в купі з історичними нарисами бойових шляхів крупних формувань Червоної армії, що відвоювали Україну від віковічного поневолення фашистами і цим створили засади для її майбутнього незалежного існування, буде гідним здобутком і в історіографії, і в музейно-популяризаторській роботі» [4].

М.В. Коваль із задоволенням і професійною зацікавленістю активно допомагав створювати різноманітні виставкові проекти, вносив пропозиції, редагував супровідну документацію, писав рецензії [2; 3; 8; 11 та ін.]. У відгуку на виставку «Фашистський окупаційний режим в Україні. Доля українських остарбайтерів» читаємо: «Специфіка виставки полягає у тому, що вона має практичне, а не лише пізнавальне призначення. Її завдання допомогти службам ФРН, що опікуються проблемами колишніх «остарбайтерів», правильно зорієнтуватися у цій вельми непростій проблемі. Цілком логічним є те, що матеріалам експозиції, присвяченій безпосередньо темі «остарбайтерів», передують вступна частина виставки, де в дусі історичної правди розкрито основні риси фашистського окупаційного режиму, показано його злочинну щодо українського народу суть, схарактеризовано втрати, завдані фашистами Україні. З таким фоном належно, хотілося б сподіватися, сприйматиметься і тема непростих долі «остарбайтерів». Звичайно, бажано посилення акценту на примусовому вивезенні, депортаціях української людності у рейх, на вкрай важких умовах їхньої роботи і життя ні в якій мірі не було б перебільшенням, відступом від історичної правди. Але, на жаль, саме таких речових свідчень з об'єктивних, зрозуміло, причин – обмаль, до того ж, не усі вони можуть бути використані в експозиції...» [3]. Схвально ставився Михайло Васильович і до рецензування планів різних тематичних виставкових проектів. Так, наприклад, учений ствердно поставився до ідеї проведення тематичної виставки колекції зброї. У відгуку на план виставково-експозиційного заходу він констатував: «Сама по собі ідея ознайомлення громадськості через тематичні виставки із

багатствами фондів Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» в принципі заслуговує усілякого схвалення. Що ж до конкретного проекту виставки історії стрілецької зброї, то цей намір, безумовно, є перспективним. План виставки свідчить, що представлені в ній понад 120 одиниць стрілецької зброї від кременевої до автоматичної, до того ж виробленої в різних країнах, дадуть загальне уявлення про еволюції розвитку цієї галузі зброярства. Можна не сумніватися: виставка користуватиметься успіхом у відвідувачів, особливо колекціонерів. За умови, звичайно, якщо буде забезпечено кваліфіковане коментування експонатів...» [3]. М.В. Коваль рецензував і супровідні тексти до виставкових проектів [5 та ін.], активно долучався до вибудови перспективних планів і концептів майбутніх виставкових проектів. Так, наприклад, Михайло Васильович уклав розгорнутий план-пропозицію до виставкового проекту «Війна і долі», або «Як молоді були ми», присвяченої випускникам шкіл 1941 року: 1. «Якщо завтра війна...»: - становище молоді напередодні війни; - шкільне життя десятикласників; - військово-патріотична робота в школах. 2. «22 июня, ровно в 4 часа...»: - війна і патріотичне піднесення серед молоді; - добровольчий рух до збройних сил; - військова мобілізація і добровольчий рух; - трудова мобілізація на оборонне будівництво. 3. «Вставай, страна огромная...»: - ратна звитяга на фронтах війни; - у партизанських загонах та підпіллі; - праця на евакуйованих підприємствах; - у тилкових вищих навчальних закладах, у т.ч. військових. 4. «Как много их, друзей хороших, лежат осталось в темноте...»: - молодь – покоління загиблих за Батьківщину; - пам'ять і пам'ятники; - засобами мистецтва і літератури. 5. В бій ідуть ветерани!: - на трудовій вахті відбудови і примноження здобутків народного господарства і культурних надбань; - вклад у зміцнення обороноздатності країни; - зберігаючи священні традиції воєнного покоління; - сьогодні їм – 75-ть!» [11]. Ґрунтовністю відрізняються розмірковування М. Коваля від 7 лютого 2000 р. з приводу концептуальних засад реліквійної виставки, присвяченої 55-річчю Перемоги: «...Добре продумана й оформлена виставка може бути пізнавальною

і повчальною для молоді, що прагне «правди історії»..., не менш цікавою вона стане для людей воєнного та повоєнного покоління, нагадавши далеку, гірку, але звитяжну молодість» [8]. 22 жовтня 2000 р. у відгуку на концептуальне та тематичне спрямування експозиції міжнародної реліквійної виставки, присвяченої 60-річчю початку Великої Вітчизняної війни, вчений обґрунтував методологічні підходи до проблеми, запропонував літературу, удосконалення структури виставки тощо [2].

Михайло Васильович рецензував текстово-екскурсійні напрацювання співробітників Меморіального комплексу. Слід відзначити, що рецензуванню піддавалися не лише тексти екскурсій головною експозицією музею, а й текстові частини екскурсійних оповідей територією Меморіалу, екскурсії на монумент «Батьківщина-мати» [6 та багато ін.].

Михайло Коваль брав участь і у продукуванні різних наукових конференцій та круглих столів. Так, наприклад, склав пропозиції до концептуального «обрамлення» та сценарію круглого столу «Непрочитані сторінки Великої Вітчизняної війни. Музейний аспект», який відбувався 16 жовтня 1999 р. Разом з науковцями музею вчений сформулював завдання круглого столу, схематично відобразив попередній сценарій заходу, передбачив актуальні питання, які особливо потрібно було б розглянути під час обговорення доповідей і повідомлень: - проблеми фондоутворення в сучасних умовах; - суспільно-політична роль військово-історичних музеїв і виставок; - пізнавально-виховна функція музейних установ для молодого покоління; - експедиційно-пошукова робота; - матеріально-технічна база музеїв та ін. [7].

Відтворюючи разом з експозиціонерами далекі воєнні роки музейними засобами, заглиблюючись у багатющі музейні фонди, Михайло Васильович продовжував пошук маловідомих та майже не досліджених сторінок війни, студював її дискусійні і суперечливі моменти. Це – проблеми деяких невдалих операцій Червоної армії, прорахунків командних кадрів, військовополонених, воїнів, які зникли безвісти, остарбайтерів тощо. Як результат – вчений публікував і наукові розвідки у тісній співпраці з науковцями Меморіалу. Так,

наприклад, у збірнику наукових статей «Сторінки воєнної історії України» була надрукована робота М. Ковалю та Л. Легасової «22 червня 1941 року. На кругозламі світової війни» [13].

Серед останніх науково-методичних здобутків Михайла Васильовича на ниві музейництва – участь у складанні концептуальних напрямів розвитку Національного музею історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років на 2000 – 2005 рр. У пропозиціях до концептуальних основ подальшого розвитку Меморіалу М.В. Коваль зазначав: «Останні шість років Меморіальний комплекс..., що є центральним осередком в Україні з цієї проблематики, керується Концептуальними засадами, складеними у 1994 р... У своїй експозиційній та науково-популяризаторській роботі творчий колектив Меморіального комплексу керувався наявною концепцією і завдяки їй зумів, за оцінками істориків-науковців, фахівців музейної справи, представників громадськості, історично правдиво відобразити епічні події битви проти фашистського агресора... Нині постає завдання переосмислення та уточнення концептуальних напрямів у роботі музею на період до 2005 р., коли відзначатиметься 60-річчя Великої Перемоги... При цьому автори концепції відкидають політизовані версії, здогади та «нові міфи», що ними рясніють засоби масової інформації і які проникли вже і в історіографію, і керуються єдино правильним орієнтиром – історичною істиною, що базована на достовірних документальних джерелах. В основу оновленої концепції головної експозиції, усієї музейної роботи на найближчі п'ять років буде покладено такі чинники: 1. Поглиблене розкриття ролі і місця України у Другій світовій війні, її місці як неформального члена антигітлерівської коаліції у визволенні європейських країн від фашистського поневолення і внеску в Перемогу... 2. Увічнення пам'яті мільйонів тих, хто загинув у боротьбі проти фашистської навали... Віддання боргу пошани до воєнного покоління, показ благородних справ, ратного подвижництва..., трудової звитяги...» [9]. Загалом відомий вчений охопив усі характерні напрями музейної роботи, звернув увагу на посилення популяризаторської роботи, наукових досліджень і експедицій тощо.

11 жовтня 1999 р., з нагоди 25-річчя Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років», Михайлові Васильовичу Ковалю була оголошена Подяка Міністерства культури і мистецтв України. У Наказі за № 555-к «Про оголошення подяки працівникам Національного музею історії Великої Вітчизняної війни» зокрема, йшлося: «За багаторічну сумлінну працю, значний особистий внесок у розвиток музейної справи в Україні, високу професійну майстерність, плідну діяльність по патріотичному вихованню молоді та з нагоди 25-річчя Музею наказую: оголосити Подяку Міністерства культури і мистецтв України завідувачу відділу Інституту історії України НАН України, науковому консультанту Меморіального комплексу М.В. Ковалю» [10].

15 вересня 2001 р. Михайло Коваль помер. У наказі Меморіального комплексу № 343 від 17 вересня 2001 р. читаємо: «Ковалья Михайла Васильовича – наукового консультанта, сумісника, виключити із списків музею як померлого 15 вересня ц. р.» [10]... Напевно на пальцях можна порахувати музейників, які так само, як М.В. Коваль, могли окреслити свій професійний стаж унікальним поєднанням величезних наукових здобутків у царині історичної науки та теоретичної і практичної музеології. Будучи співтворцем історії Меморіалу, Михайло Коваль являв собою приклад справжнього музейника широкого профілю, котрому однаково були близькі всі грані цієї професії. За майже десятирічну діяльність на музейній ниві він став досвідченим теоретиком і практиком музеєзнавства. При цьому ніколи не був категоричним, завжди залишав поле для наукових дискусій...

Джерела та література

1. Артемов О.С. Нова експозиція Меморіального комплексу «Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» / О.С. Артемов, М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1994. – № 6.
2. Коваль М.В. Відзив з приводу концептуального та тематичного спрямування експозиції міжнародної реліквійної виставки, присвяченої 60-

річчю початку Великої вітчизняної війни. 22.10.2000 р. // Науковий архів Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років».

3. Коваль М.В. Відзив на виставку «Фашистський окупаційний режим в Україні. Доля українських остарбайтерів» // Там само.

4. Коваль М.В. Відзив на довідку про роботу науково-дослідного відділу Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». 14.09.1997 р. // Там само.

5. Коваль М.В. Відзив на супровідний текст виставки «Німецький окупаційний режим в Україні. Доля українських остарбайтерів» // Там само.

6. Коваль М.В. Відзив на текст екскурсії на головний монумент Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». Укладач Г.Л. Голубенко // Там само.

7. Коваль М.В. Круглий стіл на тему «Непрочитані сторінки Великої Вітчизняної війни. Музейний аспект». 16 жовтня 1999 р. // Там само.

8. Коваль М.В. Міркування з приводу концептуальних засад реліквійної виставки, присвяченої 55-річчю Перемоги. 07.02.2000 р. // Там само.

9. Коваль М.В. Міркування з приводу концептуальних засад розвитку Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» на 2000 – 2005 рр. // Там само.

10. Коваль М.В. Особовий листок з обліку кадрів // Архів відділу кадрів Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років».

11. Коваль М.В. План виставки «Війна і долі (або «Як молоді були ми»), присвяченої випускникам шкіл 1941 року // Там само.

12. Коваль М. У вдячній пам'яті народу. Про причини і характер оновлення музею історії війни / Михайло Коваль // Ветеран України. – 1995. – 9 серпня.

13. Легасова Л.В. 22 червня 1941 року: на кругозламі світової війни / Л.В. Легасова, М.В. Коваль / Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових праць. – Вип. 7 (21). – К.: Ін-т історії України НАН України, 2003.

14. Фоміна В. Вчений, друг і порадник / Віра Фоміна // Ветеран України. – 2003. – 20 червня.